

ATTILA SÍRJÁNAK NYOMÁBAN

A jászalsószentgyörgyi késő szarmata kori halomsíros temető*

Masek Zsófia

BEVEZETÉS

Százhusz éve, 1899 őszén két kiemelkedő jelentőségű, a római kort érintő ásatás zajlott a Jászság területén. Mindkettőt Hild Viktor (1855–1929) szenvedélyes régiséggyűjtő vezette. Hild Viktor – Hild József építész unokája – hírlapíró, amatőr régész és történész volt, aki nem csak a szolnoki Damjanich János Múzeum régészeti gyűjteményét alapozta meg, de a jászberényi Jász Múzeum és a szolnoki könyvtár is alapítójaként tiszteli (1. kép). Hild naplói, részletes feljegyzései, az általa gyűjtött leletanyag több mint száz éve megkerülhetetlen Jász-Nagykun-Szolnok megye régészeti kutatásában. Ebben a tanulmányban egy késő római kori szarmata halomsíros temető feltárásának történetét szeretném felidézni, amely – a „szarmatásokon” kívül – a mai szakmai közönség számára is kevésbé ismert, és amelynek régészeti és kutatástörténeti értéke is egyedülálló hazánkban.

A „JÁSZBERÉNYI RÓMAI ERŐD”

Hild Viktor 1899 őszi első ásatása a mai Jászboldogházához – akkor még Jászberény határához – tartozó területen zajlott a Zagyva jobb partján. Ekkor az ún. jászberényi római sírkő megtalálásának helyszínén végzett régészeti kutatásokat. A sírkő Oláh István, a közeli tanya tulajdonosának elmondása szerint felbetört 1893-ban, amikor sírásás közben rábukkantak. Lelőhelyét Hild Viktor 1899 szeptemberében elsősorban azért ásta meg, hogy a sírkő másik felét kiemelje. A kő másik fele ugyan nem került elő, de a halmon Hild egy középkori templomot és a hozzá tartozó templom körüli temető sírjait tárta fel, valamint úgy vélte, a templom alatt egy római erőd maradványait találta. A temetőre a terület

1. Hild Viktor családja körében
Fotó: Pobuda Károly

korabeli elnevezése is egyértelműen utal – Tetemházdomb –, és vélhetően a közeli tanyák lakossága is ennek ismeretében kezdett a minden településtől távol eső környéken éppen ide temetkezni a 19. században.

A jászberényi római erőd képze azóta nagyon mélyen meggyökerezett hazai kutatásunkban. A sírkő – amely máig megtalálható a jászberényi Jász Múzeum gyűjteményében – valószínűleg építőanyagként került az Alföldre, hogy a középkori Jászboldogháza templomának építéséhez használják fel. Hogy a téma ma is ellentmondásos megítélésű, elsősorban annak

* A tanulmány az OTKA/NKFI 111-853, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma által meghirdetett, NTP-NFTÖ-18-B-0401 azonosítójú pályázat támogatásával készült.

köszönhető, hogy a kutatásról készült jegyzetek 1975-ig, a feltárás Magyar Nemzeti Múzeumban található leletanyaga pedig 1991-ig közöletlen maradt. Utóbbi tanulmányban Parádi Nándor középkoros régész megállapította, hogy az 1899-ben megtalált épület a középkori Jászboldogháza több periódusú plébánia-temploma lehetett.

A római kövek elhurcolása a Dunántúlról és középkori építőanyagként való használata az Alföldön nem önmagában álló jelenség. A jászberényi erőd képzete egy olyan korszak terméke, amely az alföldi római kor

kutatásában még a kezdeteknél járt: egy évszázaddal ezelőtt hasonló elméletek jóval több esetben láttak napvilágot szórvány római kori emlékekre, esetleg fargott kövekre alapozva. Közülük azonban csak nagyon kevés állta ki az idők próbáját. Hild Viktor naplóját olvasva is egyértelmű, hogy a római kori keltezés elsősorban a sírkőre és saját reményeire alapozta. Számunkra jelenleg a legfontosabb az, hogy valószínűleg ezek a szenzációnak tűnő eredmények is arra biztatták, hogy a térségben még ugyanabban az évben folytassa a régészeti kutatásokat.

„ATTILA SÍRJÁNAK” FELTÁRÁSA

A jászboldogházi ásatás befejeztével Hild Viktor és Éber László segédőr (a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének küldöttje, 1871–1935) a Zagyva túlsó partján, a közeli Jászsószentgyörgyön fogott munkába. Ekkor került elő a Jászsószentgyörgy-Borsa-halmi temető, amely az egyik legjelentősebb és legtöbb kérdést felvető római kori szarmata lelőhelyé vált a Kárpát-medencében.

Az ásatás tulajdonképpen nem Hild ösztönzésére kezdődött el. Azt – más, korai feltárásainkhoz hasonlóan – a terület tulajdonosai szorgalmazták, és amikor a szomszéd faluban ásatás kezdődött, a munkának türelmetlenül neki is láttak. A földtulajdonos Bajzáth Gábor ugyanis meglátogatta a tetemházi ásatást, és „felszólította” Hildet, hogy *„ássuk meg a Borsahalmot is, mert ő már annyira kíváncsi tartalmára, hogy legközelebb maga megásatja, ha tudományos testület nem vállalkozik rá”*. Bajzáthot hiába kérték, hogy az év előrehaladtára való tekintettel halasszák jövő évre a munkát, 1899 októberében maga kezdte meg a feltárásokat.

Bajzáth Gábor két kisebb halmot ásatott meg, Hild szavaival élve *„nem annyira a saját, mint inkább a tudomány kárára és veszélyére”*. Ezeket Hild az I. és II. „mellékhalom” névre keresztelte. Az elvégzett munkálatokról az adatokat sajnos csak néhány nappal később szerezhette be. Az első két halom feltárásáról is rendelkezünk írott és rajzos dokumentációval, de hitelességük az utólagos összeállítás miatt megkérdőjelezhető. Szerencsénkre egy harmadik, jól kivehető kisebb halom már a szomszédos telekre esett, így azt Hild érkezéséig érintetlenül hagyták, és szintúgy nem álltak neki a legnagyobb „főhalom”, a Borsa-halom ásatásának sem. Hild a III. mellékhalom és a Borsa-halom

feltárásáról állapodott meg az MNM nevében a tulajdonosokkal, és a munkának néhány napon belül, 1899 novemberének elején neki is fogott.

A feltárások anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A lelőhellyel a 20. század során kutatóink közül Párducz Mihály és Vaday Andrea foglalkozott részletesebben, de mindketten csak a régi ásatási anyag újraértékelését tűzheték ki célul. A helyszín eközben lassan feledésbe merült, régészeti kutatás a 20. században egyáltalán nem érintette. A Borsa-halmot és a környező kisebb halmokat a feltárás erősen megromgálta, majd a temető területét teljesen szétszántották. A mai térképek a halmok nevét már nem őrzik, és a térségről készült halomkataszterben is téves helyszíni azonosítással szerepel.

Egykoron azonban a halomsír a teljes vidék fantáziáját megmozgatta. Tulajdonképpen felbontására is ezért: a kincsekért, és kevésbé tudományos érdeklődésből került sor. A szinte teljesen sík tájon található lelőhely ma szántóföldi művelés alatt áll, és csak néhány csenevész akácfa árválkodik a közeli dűlőúton. 120 évvel ezelőtt azonban a Borsa-halom 6-7 méter magasán emelkedett ki a síkságból, és lábánál tanya állt. Az egykori tanyáknak ma már semmi nyomát nem látni a határban. A ma néhány nagy tagban művelt terület egykoron egész világokat jelenthetett a közeli tanyákon élőknek: *„...Bárdos Imre a tanya felügyeletével megbízott botosispán [...] nagy érdeklődéssel és lelkesedéssel fogott hozzá [az ásatásokhoz]. E tanyán született, egész életén át foglalkoztatta képzelő tehetségét a halmok titokzatos belseje. Mint maga beszéli, néhai gazdájával – a mostaniak atyjával – sokszor ábrándozott Borsahalma dus fűvében heverve az alatta fekvő*

Borsa vezér kincseiről, sőt merészebb pillanatokban Attiláról. Félszázada vágyódik a percre és 63 változatos év viharzott el feje felett [...] az idő mind rohamosabban haladt alkonyat felé [...] nem lehetett tovább várni!”

S nem elég, hogy „nem lehetett tovább várni”, de az „aranyláz” az ásatás során csak fokozódott. Mind a földtulajdonos család, mind a munkások, mind a környékeliek részéről, „és a kíváncsisággal versenyzett a bírvágy”. Adjuk át a szót Hild Viktornak: „Megemlítem még azt a kellemetlen incidenst is, melyet a Bajzáth család jónak látott inszcenírozni. A velünk szerződött és Alsószentgyörgyön lakó Bajzáth Gáboron kívül az ásatás tartama alatt megjelentek fivérei: Bajzáth Lajos egri főreáliskolai rajztanár, és Bajzáth János szolnoki törvényszéki bíró, kik nagy praetensióval léptek fel. Azt állították, hogy a tanya és így a Borsahalom is közös tulajdon és így Bajzáth Gábor nem volt jogosítva az ő hírük és tudtuk nélkül az ásatásra nézve szerződni. Ők ezt a szerződést el nem fogadják, hanem minden tárgy tudományos értékének harmadára igényt tartanak. És kijelentették, hogy a leletet bíróilag lefoglalják és míg külföldről hozatott szakértő által meg nem becsülik, és ezen bírói becsár harmadát nekik a Nemzeti Múzeum ki nem fizeti, a tárgyakat elvinni nem engedik. Egy teljes napig folyt a veszekedés, és csak akkor nyugodtak meg, mikor megfenyegettem őket, hogy sürgönyzünk Hampelnak és miniszterek által mindkettőjüket mostani állomáshelyükről áthelyeztetjük az ország határára. De természetesen ezután nem érintkeztünk velük, sőt egy ebédmeghívásukat is mereven visszautasítottuk.” A történet Hild megalkuvást nehezen tűrő jellemébe is bepillantást enged, amely miatt nem egyszer került szembe a vármegyei hatalmasságokkal. Úgy tűnik, a fenyegetések hatottak, és az ásatás végére az ügy teljesen megoldódott: „...később megadták magukat. Csur Szabó Mária az ő birtokán megásott III. mellékhalomban talált arany ptykék értékének őt megillető harmadrészéről lemondott, és a parasztasszony önzetlensége annyira megszegyenítette Bajzáthékat, hogy ők is lemondtak a nagy halomban talált arany szíjvégdísz ércértékének rájuk eső harmadáról.”

A sírhalomban tehát már a feltárás kezdete előtt „Borsa vezér kincseit”, sőt, egyesek egyenesen Attila végső nyughelyét remélték megtalálni. Az ásatás ilyen előzményekkel természetesen napokon belül nagy látványossággá vált, rengeteg illusztris látogatóval és a környékbeli falvakból odaseregülő kíváncsiskodókkal, hiszen „az egész messze vidéken az volt elterjedve,

hogy Attila sírját és kincseit találtuk meg.” Az ásatást Hampel József, az MNM Érem- és Régiségtárának igazgatója is meglátogatta. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy Hampel a vármegyei főispánnak sürgönyözve saját maga intézkedett, hogy az ásatást csak állandó őrizet mellett folytathassák: „a sírkamra éjjeli őrzésére, másrészt a nagy kíváncsi tömeg nappali távoltartására csendőröket [rendelt] mellénk. És másnap jelentkezett is az alattyáni őrsből két csendőr, és azok ott is maradtak az ásatás befejezéséig.” A helyzetet azonban a kivezényelt csendőrség is alig tudta kezelni: „Alsó-Szent-Györgyről emberek százai tanyáztak ott szüntelenül, és annyira tolakodólag, hogy a csendőrök alig tudták őket visszatartani.”

Legmegdöbbentőbb azonban az ásatás lezárulásának története. A munkásoktól való elválás ugyanis igen feszült körülmények között zajlott le. Ismét Hild Viktornak átadva a szót: „Baj volt azonban a munkásokkal. Az ásatás ideje alatt egyik estén valami katona térképezési expedíció vonult át az ő nagy ládaalakú térképkocsijaival Jász-Alsó-Szent-Györgyön. A néphagyomány a Borsa-halmot Attila sírjának tartva szentül meg volt győződve, hogy a ládaalakú kocsiban az éjjelenként munkások nélkül »maguk az urak által« kiásott »Attila kincseit« szállítottuk el az ujszászi állomáshoz a vasutra. November 24.-én délben befejezván az ásatást, hazaküldtük a csendőröket és kifizettük a munkásokat. Ezek azonban nem mozdultak. Egy Kecskés Gyenge József nevezetű, – ki pedig mint legügye-sebb mellettünk dolgozott, és segítkezett a leletek kiemelésénél, tehát nagyon jól tudta, mit találtunk, – a munkások nagy részének nevében elibénk állt és követelte, hogy »a kincsek őket illető részét« adjuk nekik ki. Minden kapacitásunk hiábavaló volt, a tömeg dühöngeni kezdett, ásóikkal fenyegetőzött és kijelentette, hogy erőszakkal is elveszi tőlünk [...] így farkasszemét nézve vonultunk vissza a kocsira, és a lovak közé vágva hajtottunk el.” A megörökített pillanatok feszültségét jobban átérzhetjük annak tudatában, hogy Hild Viktor és Éber László 50–70 munkással dolgozott a Borsahalom feltárásán.

A feltárás sajátossága, hogy Hild Viktor a feltárást a kor magyarországi színvonalához képest igen magas szinten dokumentálta, és róla jó minőségű, egyedi felmérési anyagot készített, amelyben a MNM részéről Éber László és Passuth Ödön is segítségére volt. Hild megfigyelései részletgazdagok, ám ilyen korai feltárás és unikális lelőhely esetében nem lehetünk benne

biztosak, hogy minden esetben helytállóak. Az eredmények egy része megjelent az 1901. évi Archaeologiai Értesítőben, de a jelentést lerövidítették, és a képanyag számát is csökkentették. Hild Viktor naplójából arról is értesülünk, hogy igencsak zokon vette szövege és ábrái önkényes megcsonkítását: *„E feljegyzéseim gyalázatosan és talán rosszakarattal rövidítve az „Archaeologiai Értesítő” [...] lapjain jelentek meg az ábrák egy részével együtt...”* A két szöveg összevetéséből kiderül, hogy Hampel József alapvetően minden megjegyzést kiírtott a szövegből, amely az ásatás körülményeire, időbeli lefolyására, illetve a tulajdonosokkal való vitákra és összeűzésekre vethettek volna fényt. A rövidítések részben Hild újságírói vénáját rejtették el és azokat a részleteket, amelyek közlését az Értesítő nem engedhette meg magának; ugyanakkor néhány, szakmai szempontból jelentősebb részlet is Hampel átdolgozásának áldozatául esett. Emellett a képanyag megcsonkításával számos más fontos ábrázolás mellett például a halmok

összesítő térképe is kimaradt a korabeli közlésből, amely a lokalizációt valószínűvé teszi. Hild Viktor évekig vezetett régészeti naplójának jelentős része szerencsénkre fennmaradt, és Stanczik Ilona gondozásában meg is jelent. A napló közöletlen régészeti anyagok esetében elsődleges forrás, de a Borsa-halmi temető értékelésekor is kiemelkedő jelentőségű, mert segítségével számos részletkérdés megválaszolható az ásatással kapcsolatban.

A temető valóban tartalmazott aranyat, de korántsem a „várt” mennyiségben. 1899-ben a Borsa-halmot (a „főhalmot”) és három kisebb sírhalmot (I–III. „mellékhalom”) tártak fel. A Borsa-dűlői sírok mindegyikét erősen kirabolt állapotban találták, és a belőlük származó tárgyak jelentős része ritka vagy egyedi az alföldi szarmaták anyagában. A leletanyag teljes körű elemzésére jelenleg nincs lehetőség, ezért a tanulmány a temetkezések bemutatása mellett néhány jellegzetes lelet részletezésére szorítkozik.

AZ I. MELLÉKHALOM

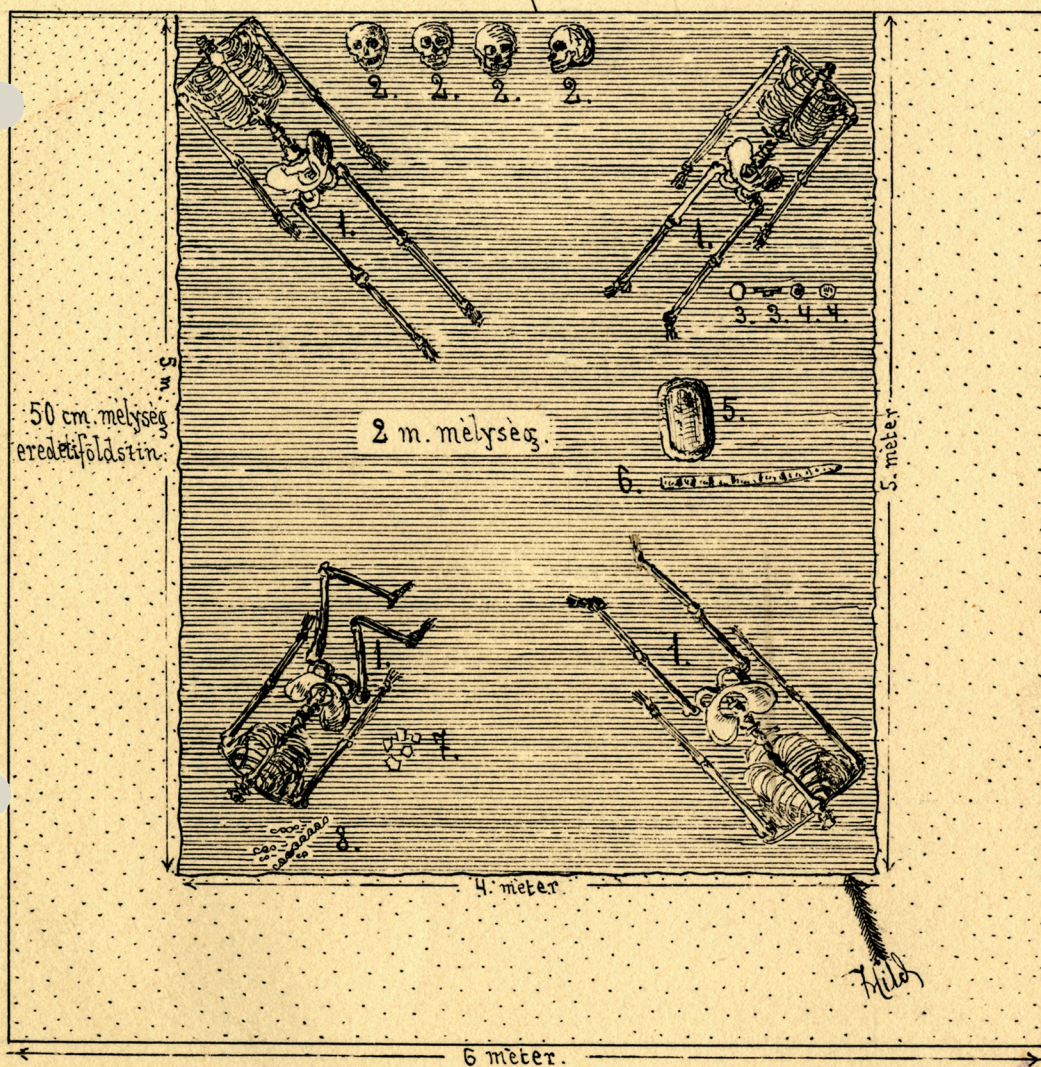
A főhalomtól keletre elhelyezkedő kisméretű halom tetejének lehordása után, fél méter mélységben észlelték a mintegy 4 × 5 méteres kiterjedésű sírgödört. A sírgödör négy sarkában, két méter mélységben négy emberi vázat találtak, mindegyiküket átlósan a gödörbe fektetve, lábukat a sír közepe felé irányítva, de fej nélkül. A koponyák a sír északi oldala mellett, egymás mellett helyezkedtek el. A vázak közül három nyújtott helyzetben, karokkal a test mellett, és nyújtott lábakkal feküdt, míg a negyedik, délnyugati vázat enyhén zsugorított pozícióban, felhúzott térdekkel találták. Faszervezet nyomait nem említik a halommal kapcsolatban. A sírgödörből kisebb jelentőségű leletek maradtak fenn. Néhány kisebb bronzlelet, egy üvegedény töredékei, egy őrlőkö, és – talán – egy vaskard összetöredezett maradványai kerültek elő, elsősorban az északkeleti és a délnyugati vázak mellől.

A halom feltárásán Hild és Éber nem voltak jelen. Az adatok a fentebb említett Bárdos Imrétől származnak, és a zavarba ejtő megfigyeléshalmaz korabeli rajzos rekonstrukción is rendelkezésünkre áll (2. kép). Az adatokat a szarmata koros régészeti kutatás általában elfogadja hitelesnek, de a jelenségnek bármilyen szempontból jó analógiája nincs feltárt hazai lelőhelyeink között. Néhány jellegzetességét érdemes

felülvizsgálnunk. A sírgödör mérete hatalmas, jóval meghaladja a magyarországi szarmata korban megfigyelt sírgödörök nagyságát, annak ellenére, hogy a szarmata temetőkben ez az adat nagyon nagy szórást mutat. A keleti szarmata anyagban viszonylag gyakran előfordul, hogy széles, négyzeteshez közelítő alakú sírgödörbe átlósan fektetik a halottat, ezt a kutatás diagonális temetkezésnek nevezi. Ugyanakkor Magyarországon a rítus nem jelentkezik egyértelműen, és a négy fej nélküli halott a diagonális temetési rítustól is nagymértékben elüt. Érdemes megvizsgálni annak a lehetőségét, hogy a halomba több korszakban is temetkeztek, annak ellenére, hogy a négyzeteshez közelítő alakú sírgödör elszíneződésének megfigyelését egyértelműen említik. Őskori temetkezés elsősorban a feltámasztott lábú halott esetében merülhetne fel. A leletek egy része, például az üvegtöredékek azonban éppen közvetlenül mellette voltak találhatóak. Emellett ez a rítus előfordul az alföldi szarmatáknál is. A koponya nélküli halottak a négy váz egykorúságát jelzik. A leletek nehezen keltezhetőek, de a bronz-, vas- és üvegleletek együttes jelenléte inkább a római korra utal. A rendelkezésünkre álló információk alapján el kell fogadnunk, hogy a halom egy speciális, párhuzamok nélküli, többes temetkezést rejtett.

3. ábra

I. Halom fenékrájza, [a benne talált tárgyakról]. Jelölés a földtulajdonos: Bajzánth Gábor 1899. október 23-án. ↑ Éjszak.

1. Fejellen csontvázak.

2. Koponyák.

3. Bronz gombok.

4. Bronz korongcskáik.

5. Kész örlőkö.

6. Vas kard.

7. Lívégdarabok.

8. Bronz láncdarabok és szemek.

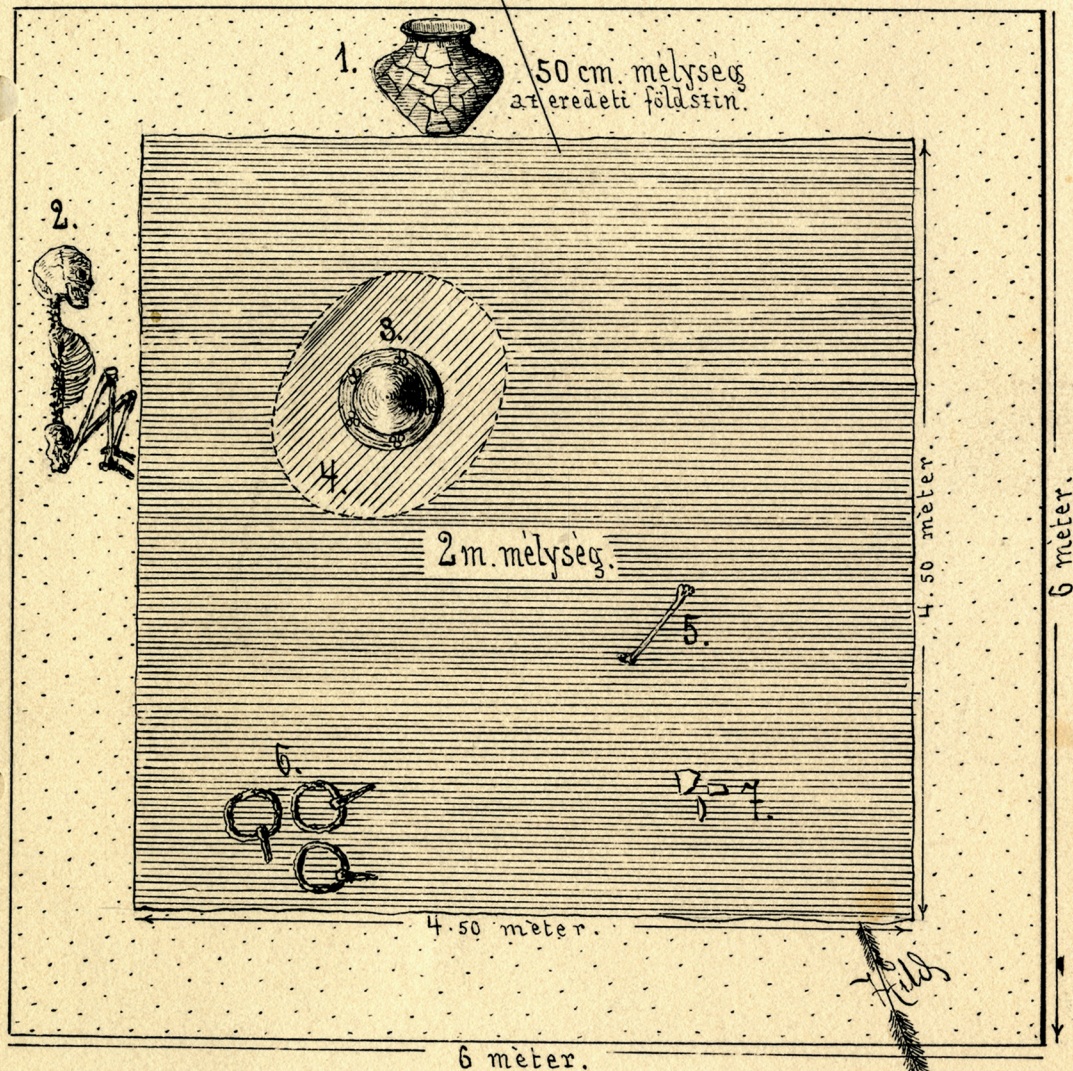
2. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető. Az I. halom rekonstrukciós rajza

5. ábra.

II. Halom fenékrajza a benne talált tárggyakkal.

I. Felásta a földtulajdonos: Bajzák Gábor 1899. november 2-án. |

Ejzák.

1. Úrnő, darabokra törve.

2. Guggoló csontváz.

3. Pajzsdísz.

4. A pajzsdísz elrothadásának helye.

5. Emberi bal felső lábcsont.

6. Vasgyűrűk.

7. Zöld üvegdarabok.

ÁRANYI MUSEUM
TÖRTÉNELMI MUSEUM
BUDAPEST

A II. MELLÉKHALOM

A II. kisebb halom sem értékelhető könnyen a ránk maradt leírások alapján (3. kép). Az I. halomhoz hasonlóan a halom közepén egy 6 × 6 méteres szelvényt nyitottak, amelyben fél méter mélységben kirajzolódott a sírfolt. A 4,5 × 4,5 m-es sírgödörben a leletek nagy részét, szintén az I. halomhoz hasonlóan, 2 m mélységben találták. A gödör mérete és irányítása is nagyjából megegyezett az I. halomnál leírtakkal. A temetkezés teljesen rabolt volt: az alján mindössze egy pajzsot, három sasszeges karikát, kevés üvegtöredéket, valamint a sír közepe táján egy emberi combcsontot találtak. A sír fenekén az északnyugati sarokban nemcsak a pajzsdudort figyelték meg, hanem körülötte egy ovális alakú elszíneződést is észleltek, amely az elkorhadt fapajzs maradványaként volt azonosítható. Átmérője 100 × 70–75 cm volt. A pajzsdudor palástja ezüstözött volt. Rögzítését lapos peremén hármascsoportokban elhelyezett ezüstözött félgömbök látták el, melyek közepéből egy-egy hajlított végű szög nyúlik ki. A fapajzs a szögek alapján 1,1–1,2 cm vastagságú lehetett. Ezek a nagy méretű, gyakran hármascsoportokba rendezett gombokkal díszített pajzsok a 4. század végére – 5. század első felére keltezhetők, és legjellegzetesebb párhuzamaikat a Pontus-vidékről, a kercsi sírokból ismerjük.

A III. MELLÉKHALOM

A III. kisebb halom tartalmazta a feltárt temetkezések közül a leggazdagabb anyagot, amely valószínűleg a Borsa-halom raboltságának is köszönhető. A halom *„Oly kevésbé emelkedett már ki a terepből, hogy a környező síkon észre sem lehetett venni. A Borsahalom tejéről kellett irányítani az embereket, hogy megtalálják.”* Feltárását a Borsa-halom ásatásával párhuzamosan, november 8–9-én végezték el. 30–40 cm humuszréteg után kirajzolódott a sírgödör, amely az előző két halomtól eltérően téglalap alakú volt (6,4 × 3 m, 4. kép).

1 m mélységben két koponya rajzolódott ki a sírgödör DNy-i felében. Környezetükben a föld eltérő színű, sötétebb volt egy 1,5 × 2 m méretű területen. Ez tartalmazta a csontvázak maradványait, amelyek a sírgödör aljáig, 2,60 méteres mélységig szóródtak. A jelenséget Hild úgy értékelte, hogy a halottakat ülve temetették el, ám valószínűbb, hogy a kirabolt sír rablóaknját

A szelvényben a temetkezés maradványai felett, félméteres mélységben további jelenségeket figyeltek meg. A nyugati oldalon egy zsugorított temetkezés helyezkedett el. Az északi oldalon egy nagyobb, „téglavörös színű” edényt találtak, amely apró töredékekre hullott. E jelenségekről nem állíthatjuk biztosan, hogy a sírhoz tartoztak, mert az is bizonytalan, hogy valójában a sír felett, és nem a sírfolt mellett kerültek-e elő (3. kép). A zsugorított sír esetében könnyen gondolhatunk valamilyen őskori temetkezésre, amelyet a szomszédos, későbbi sír éppen érintetlenül hagyott. Azonban az edényről megjegyzik, hogy „elég finoman gyúrt agyagból korongon készült”, azaz nagy eséllyel szarmata kori volt. Az edénymelléklet jól illeszkedne az alföldi szarmaták temetkezési szokásaihoz, ugyanakkor szerepe a tárgy sírban betöltött helyzete miatt ellentmondásos.

Összességében feltehető, hogy a temetkezés más korszakok régészeti jelenségeit is bolygatta, de ahhoz nem férhet kétség, hogy a halom egy erősen rabolt, késő római kori temetkezést rejtett, amely a pajzsmelléklet alapján egy férfissírral azonosítható. A sasszeges karikák jelenléte komolyabb sírszerkezetre, valószínűleg gerendakamrára enged következtetni, de a kérdésről több információval nem rendelkezünk.

figyelték meg ilyen módon, amelybe a csontvázak maradványait összekotorták a rablás során. Ezt erősíti, hogy a sírrajz alapján csak a sírgödör szélein és sarkain találtak leletanyagot. A sírgödör alján (2–2,60 m-es mélységben), annak négy sarkában, négy sasszeges karikát találtak (a képen 2. számmal jelölve), amely valószínűleg gerendavázak fakamrára utal. A sír déli oldalán, a sasszeges karikákon belül egy nagyméretű, 55 cm hosszúságú, 4 cm széles, S alakú vaskapocs feküdt (a rajzon 2.a jelzéssel). Hild további, több, kisebb-nagyobb vasdarabról is említést tesz, de ezek pontos helyzetét nem rögzítették. Az S alakú vaskapcsok az alföldi szarmaták temetkezéseihez tartoznak, és a koporsók, esetleg gerendakamrák összerögzítésére szolgáltak.

Szintén jellemző a szarmatákra ebben az időszakban a római érem sírmellékletként való felhasználása,

4. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető, III. halom
HILD 1901. 3. ábra nyomán

amelyet ebben a sírban is megfigyeltek. A rossz megtartású ezüstdenárt a sír nyugati szélén, 2,35 méteres mélységben találta Éber László (4. kép 5). Antonius Pius (138–161) vagy Marcus Aurelius (161–180) uralkodásának idejéből, Hild szerint inkább az utóbbtól származhatott. A római érmeknek korhatározó jelentőségük az Alföldön általában nincsen, a jó minőségű 2. századi ezüstérmeket az 5. századig a sírokba helyezték.

A III. halomban aranyszállal átszőtt kék szövetet figyeltek meg: „feltűnt benne valami sajátságos világos

kék festanyag, mely szövet maradványának bizonyult. Ez a szövet mindenféle arany paszmányokkal volt díszítve, melyből nagy óvatossággal és fáradsággal sikerült néhány nagyobb darabot megmentenünk.” Majd így folytatja Hild: „De még ennél is nagyobb figyelmet igényelt annak a temérdek arany ptykének a kivájása és összeszedése, mellyel a fekete erek úgyszólván telítve voltak.” A „fekete erek” a szövegösszefüggés alapján a sírkamra délnyugati, fekete foltokkal tarkított területére vonatkoznak. A kék szövet környezetéből 468 darab füles aranygombocskát gyűjtöttek össze másfél nap alatt, de azt feltételezték, hogy egykor jóval több tartozott az együtteshez (5. kép). Ezek az emlékek egyedülállók a magyarországi anyagban.

A kék szövet és a gombocskák talán halotti lepelhez tartozhattak. Így vélte Hild, és ezt leírása is támogatja, hiszen úgy figyelte meg őket, hogy „a csontvázakat egészen körül fogta 1 métertől 2,60 méter mélységig, hol az utolsó paszmánt darabok és ptykék felett találták a végső lábperceket”. Emellett az aranygombocskákat esetleg viseleti elemként is értékelhetjük. A keleti és a Kárpát-medencei szarmata anyagban ugyanis a kis méretű, felvarrható, aranylemezéből készült díszeket – aranyflittereket – elsősorban ruhaneműre, esetleg hajdíszre felvarva használhatták. Felvarrható aranyflitterek elsősorban az 1. és 2. századi sírokban jelentkeznek a leletanyagban, emellett ritkán a 4. század második felére – 5. század elejére keltezhető temetkezésekben is feltűnhetnek, például Madarason, vagy a szentes-nagyhegyi 20. sírban. Jelentős különbség, hogy ezek rögzítésére általában a flitterek peremén látható apró méretű lyukak szolgáltak, míg a borsa-dűlői dísztermények rögzítését apró fülecskékkel oldották meg. Erősen domborított flitterek azonban máshol is előfordulhatnak, például a madarasi 650. sír csepp/szőlőfürt és rozetta alakú lemezeinek esetében, ezért esetükben felmerült, hogy nem ruhadísznek készültek. Mivel a madarasi sír is erősen rabolt volt, az aranylemezek pontos funkciója ez esetben is bizonytalan. A szarmata kori aranyflittereket elsősorban női temetkezésekhez kötjük. A III. halomban található leletek összetétele alapján a sírban legalább egy férfi nyugodhatott, de mivel a sírkamrában két koponyát is találtak, nem zárható ki egy női temetkezés sem.

Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az aranyszállal szőtt szövet és a ptykék nem biztos, hogy összetartoztak. A sűrű aranyszállal szőtt szövet egy kis töredéke ma is megtalálható az MNM anyagában,

5. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető, a III. halomban talált felvarrható arany ékszerek
Fotó: Kardos Judit

és rajta aranygombocskák nem figyelhetők meg. Tulajdonképpen Hild sem ír arról, hogy a „paszomán-tonkon” sorakoztak volna az aranypitykék. A leletnek két rekonstrukciója lehetséges: a sírban egy olyan kék szövetet figyeltek meg, amelyen felváltva helyezkedtek el a gombocskákkal, illetve aranyozással díszített „paszományokkal” díszített felületek; vagy kétféle szövetet rekonstruálhatunk: közülük az egyik aranszálakkal szövött volt, míg a másik aranypitykével díszített. Mindez összességében nem támogatja egyértelműen Hild megfigyelését és azt az értelmezést, hogy az aranszövet és a gombocskák a halotti reprezentációhoz tartoztak.

A gombocskák kis méretű aranylemezekből készültek, amelyeket félgömb alakúra trébeltek (5. kép). Rögzítésükre szolgáló fülecskéik szintén aranyból készültek, és nem egyszerű, a hátlapra forrasztott karikából állnak, hanem sodrott, karikába hajlított, két ponton rögzített drótból készültek. A pitykéek átmérője 2 mm, a karikáké 1 mm: az említett részletek szabad

szemmel alig érzékelhetők; az ötvösmunka látszólagos egyszerűsége mellett nagyon precíz, finom munkát követelt. Az apró méretek miatt biztos, hogy a díszek valóban felvarráshoz készültek.

A gombocskák mellett a sírban üvegberakásokkal díszített kicsi korongokat is találtak (17 db jutott el a Magyar Nemzeti Múzeumig, de ma csak öt darab van meg, 6–7. kép). A korongocskákban zöld üvegberakás figyelhető meg. Pontos párhuzamait ezeknek sem ismerjük. Hátlapjukon a rögzítést 2–2 rögzítőfüllel oldották meg, kivéve egy megmaradt esetben, amikor csak a korong közepén található egy rögzítőfül. Ebben az esetben azonban a tárgy hátlapján tisztán kivehető, hogy a korong hátlapját – és így a rögzítőfület is – utólagosan átalakították, pótolták. Az üvegbetétes korongok rögzítésénél ugyanazt a technikát alkalmazták, mint a kisebb gombocskák esetében: a rögzítőfülek spirális karikába hajlított, két ponton rögzített tagokból állnak és csavart drótból készültek. Ugyanígy alakították ki az egy rögzítőfüllel rendelkező korong hátlapját is.

6. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető,
a III. halomban talált üvegbetétes aranykorongok
Fotó: Kardos Judit

7. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető, a III. halomban talált
üvegbetétes aranykorongok hátoldala
Fotó: Kardos Judit

A gombocskák és az üveggerakásos korongok tehát egy műhely termékeit alkotják. Az üvegbetétes korongok másodlagos használata és átalakítása – például annak érdekében, hogy egy halotti lepelre felvarrhatók legyenek – nem zárható ki, de a ránk maradt tárgyak előállításában ebben az esetben is ugyanannak a műhelynek köszönhető, amely a gombocskákat és az egykoron hozzájuk tartozó textíliát összeállította.

Üvegmaradványokat három halomban találtak. Az I. halomban egy kisebb díszítetlen oldaltöredéket találtak az egyik váz mellett. A II. halom feltárása kapcsán zöldes üvegtöredékekről tesznek említést, de ezek nem jutottak el a múzeumig. A III. halomban egy üvegpohár maradványait találták a sír alján, annak nyugati oldalfala mentén szétszórva, amely szintén a sír bolygatására utal. A nagy méretű, áttetsző sárgászöld-olívazöld színű, vastag falú üvegpohár pontos párhuzam nélkül áll az Alföldön (8. kép). A pohár pereme alatt két vízszintes, mély horony fut körbe, alattuk vízszintes sorba rendezett, ovális alakú becsiszolt díszek húzódnak. Ez alatt a felület díszítése nagyobb, ovális alakú, függőleges elrendezésű facettákból áll, amelyek öt sort alkotnak egymás alatt. A késő római kori becsiszolt díszű poharaknak számos típusa és variációja létezett. A jászalsószentgyörgyi példányt az ún. Högom-típusú poharak közé soroljuk. A késő római korban az üvegpoharak új csoportjai jelentek meg, amelyek

elsősorban a Kárpát-medencétől keletre eső kelet-európai területeken terjedtek el, de nagyobb számban jutottak el Skandináviáig is. Feltételezik, hogy a korábbi típusokkal ellentétben gyártásuk már nem római központokban, hanem kelet-európai vagy skandináviai barbár területeken, esetleg a Pontus-vidék barbarizálódó antik műhelyeiben történhetett.

A Högom-típusú poharak és a velük rokon sorozatok a Kárpáttól keletre, valamint Skandináviában terjedtek el: Közép-Európából szinte teljesen hiányoznak. Kialakulásuk valószínűleg a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra utolsó évtizedeihez (a 4. század utolsó, és az 5. század első évtizedei) köthető. A jászalsószentgyörgyi – amely a nemzetközi összefoglalásokban jellemzően nem szerepel – a kontinensen a legnyugatibbra feltűnő hasonló lelet. A skandináv leletektől eltekintve, viszonylag nyugati földrajzi helyzetből Kis-Lengyelországból (Jakuszowice) származik még egy hasonló pohár peremtöredéke. A jászalsószentgyörgyi lelet tehát egyértelműen a sír friss keleti kapcsolatrendszerére utal.

Szintén egyedülálló lelet egy közel egy méter magas római bronzkandeláber, amelyre a sír északnyugati sarkában bukkantak (9–10. kép). A tárgyat a sasszeges karikán kívül elhelyezkedve találták, így feltehetően a sírkamrán kívülre helyezték. A leírás alapján egyértelműen álló helyzetben került a sírgödörbe.

8. Jászsószentgyörgy, Borsa-halmi temető, a III. halomban talált üveg pohár töredékei
Fotó: Kardos Judit

A bronzkandeláber három díszített lábon áll. A lábak négyujjú, karmos ragadozó állat (oroszlán?) mancsait formázzák. Az egybeöntött lábrész felett egy korong alakú bronzlemezről indul a hosszú pálcatagból álló test, amely egy másik, korong alakú mécsesartó tagban végződik. A jászsószentgyörgyi kandeláber valószínűleg évszázadokkal földbe kerülése előtt készült. A kandeláberok sírba helyezésének szokása a Fekete-tenger partvidékén és a Kaukázus vidékén gyakori, de thrák sírokban és a kora római kori pannoniai temetkezésekben is találkozunk ezzel a rítussal. A jászságin kívül az Alföldről csak egy további kandelábert ismerünk, a tiszalöki 3. századi sírból, de az egyszerűbb kialakítású, és vasból készült.

A BORSA-HALOM

A Borsa-halom feltárását 1899. november 6–24. között végezték el. A halmot a fő égtájának megfelelően tájolva, két egymásra merőleges kutatóárokkal átvágták, majd középen tovább mélyítették. A halom nagy mérete és mélysége miatt pár nap után már alig

A sír északkeleti oldalán, 2 m mélységben egy pajzsdudor feküdt (4. kép 4.). Hild szöveges megfigyelése, a mélységi adat, és az, hogy a tárgyat a sír rajzon oldalnézetből ábrázolták, mind arra utal, hogy a pajzsot a sírgödör vagy a kamra oldalához döntve, „élére állítva” helyezték el. A II. halom pajzsától eltérően méreteit nem tudták rögzíteni. A pajzsdudor típusa a II. halom pajzsától eltérő, pereme ívelt, közepe hegyes gombban végződik, felülete aranyozott bronzlemezrel bevont. Rögzítését bronzfejes szegecssek látták el. A II. halom pajzsához hasonlóan nem sorolható be a Kárpát-medencében elterjedt típusok közé.

remélték, hogy a munka eredményre vezet. Így került Éber Lászlónak 200 cigarettájába a Borsa-halmi sírkamra megtalálása: *„Éber már 9-én nem remélt eredményt, és félve a költségek rohamos emelkedésének lehetőségétől, már 9-én délután be akarta fejezni*

az ásatást. Ezután két napig folytonos vitatkozás és tépelődés volt az életünk. Én rendületlenül bíztam a repedésekben, és süllyedésekben, Éber kételkedett. 11.-én délben már csak arra kértem, hogy még aznap folytassuk, és kétszáz darab Gianacles-féle »Lótusz« cigarettebe fogadtam vele, hogy mielőtt a nap leáldozik, leltre bukkanunk, ha nem, akkor beszüntetjük az ásatást. Fogadásomat megnyertem."

November 11-én akadtak rá tehát a fából készült sírkamrára, amelynek méretei 6,80 x 3,40 méteresek voltak. Kezdetben úgy hitték, a sírkamra faanyaga jó állapotban fennmaradt, Hild még a gerendák fafajtaát is felismerni vélte: „Az egész szálfából, ékkel a helyszínén /mert ez a terület még a múlt század elején is őserdő volt/ repesztett gerendák kérgének, hajszővetének rajza, színezete oly élénken megmaradt, hogy a tölgy /*Quercus robur*/ és nyárfát /*Populus alba* L./ teljes biztonsággal meg lehetett különböztetni. A legpuhább fánem azonban szürkés, zsíros tapintású, sűrű fekete földdé korhadt, melyen megállapítani nem lehetett, hogy minő fánemből származott.” Ezek az állítások sajnos ma már nem ellenőrizhetők, az azonban egy jövőbeli paleobotanikai kutatással tisztázható lenne, hogy a római korban ártéri erdő állt-e a környező síkságon, vagy a kamrák faanyagát messzebből szállíthatták-e ide.

9–10. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető,
a III. halomban talált bronz kandeláber és talpa
Fotó: Kardos Judit

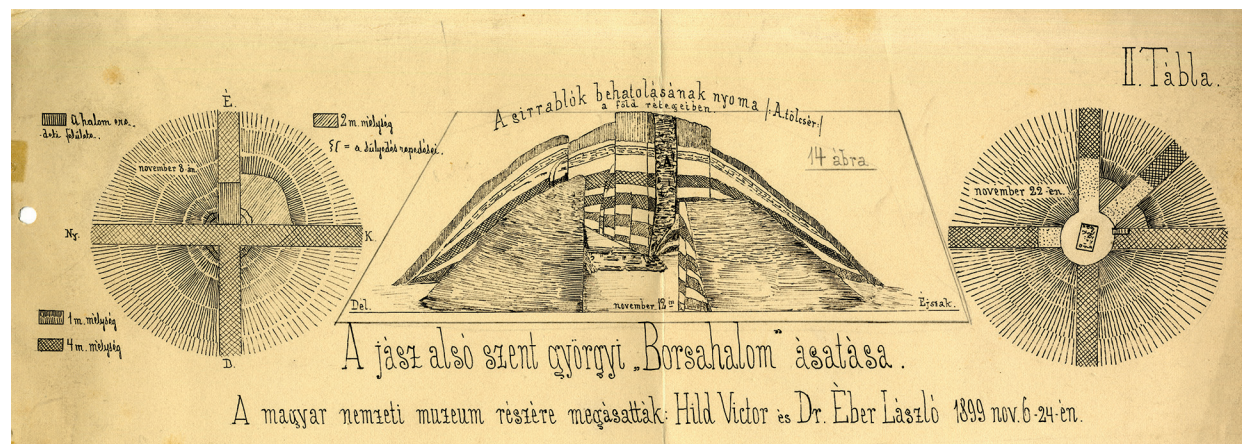
A kamrasír jelentőségét Hampel József is nagyra méltatta: „November 12-én lejött Hampel igazgató-úr, és megszemlélte az eddigi munkálatok eredményét, [...] elrendelte, hogy az egész sírkamrát az alapig egyenletesen szabadítsuk ki, és igyekezzünk négy, vagy hat darabban felszedni, hogy aztán a Nemzeti Múzeumban ismét össze- és egészben kiállítható legyen.” A feltárás következő hete ennek jegyében telt, a sírkamrát kitisztították, minden oldalról megközelíthetővé tették, azaz minden oldalról a kamra alapjáig körbeásták. A hosszszas előkészítés ellenére a szerkezet múzeumba szállításából nem lett semmi, mert a faanyag megtartása ezt nem tette lehetővé. Hild ezt is nagyon szemléletesen fogalmazta meg: „Nem maradt ott a faalkatrészekből egy szilánk sem, az ami előttünk feküdt, csak agyag volt, mely az összeroskadás által szorítva, tökéletesen kitöltötte az elemésztett hasábgerendák helyét és azoknak csak színét, festanyagát tartotta meg, mint rendkívül vékonyságú hátyát. Amint azonban egy-két napig e felületek a szabad levegő behatásának ki voltak téve, a színek elhalványultak, megfakultak, az agyag pedig sűrűn megrepedezett, és apró törmelékekbe kezdett széthullani.” Hasonló megtartású faanyag konzerválása ma is gondos helyszíni restaurátori munkát igényel, összetett és időigényes feladat lenne.

A gerendakamra északkeleti sarkán $1,2 \times 1,3$ m nagyságú, négyzetes alakú nyílást találtak, amelyen keresztül a fosztogatók a sírt kirabolták. Fölötte az eltérő jellegű betöltést, a rablóaknát is megfigyelték a halomtest metszetében (11. kép). A megfigyelések alapján a főhalmot a kamra feltörésével rabolták ki, azaz akkor, amikor a faanyag még nem korhadt el teljesen. A sírkamra szerkezetét Hild részletesen, pontos

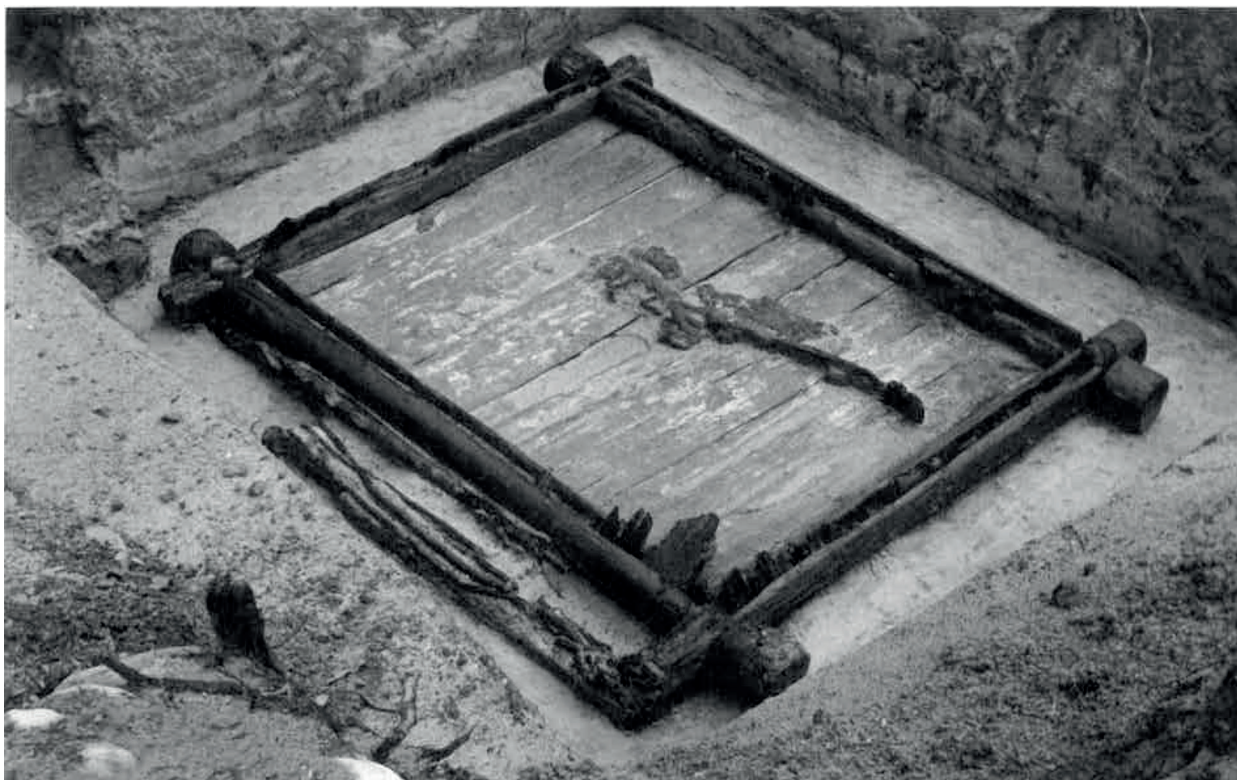
méretadatokkal ellátva leírja, amelynek lényege a következőkben foglalható össze: A kamra négy oldalát egymással összeeresztett, a sarkokon túlnyúló gerendákból állították össze. A kamra fenekét alkotó vékony padlózatot két hosszanti irányú keskenyebb gerendára rögzítették. A kamra tetejét, amely a gerendavázon minden irányban túlnyúlt, keresztgerendák tartották, amelyeket a felső oldalgerendákra nagy méretű, 17–22 cm hosszú kampós szegekkel rögzítettek. A kamra mérete $5,3\text{--}5,4 \times 1,8\text{--}1,9$ m, magassága 1,2–1,5 m volt, azaz nagyjából $9,9$ m² alapterülettel rendelkezett.

A rekonstrukció során némi bizonytalanságra ad okot, hogy az ásatás látogatói közül László Manó vasúti mérnök („a magyar királyi államvasutak jászberényi osztálymérnökségének segédmérnöke”) ugyan-csak részletesen foglalkozott a kamra szerkezetével, arról rajzos rekonstrukciót is készített november 20-án, amely szintén rendelkezésünkre áll. A jászberényi mérnök közreműködését szintén Hampel szorgalmazta. László Manó és Hild Viktor véleménye nem egyezett mindenben a látottakat illetően. A mérnök durván repesztett farönkök használata helyett úgy látta, hogy a kamrát hosszú, négyzetes keresztmetszetű gerendákból állították össze. Emellett a sarkok, valamint a tetőgerendák összeillesztését is különbözőképpen értékelték. Valószínűleg örök kérdés marad, hogy az amatőr régésznek higgyünk-e, vagy a vasúti mérnöknek.

A témához csak két különlegesen jó megtartású római kori kamrasírt idéznék. Az egyik a pilgramsdorfi/pielgrzymowói (Észak-Mazóvia, Lengyelország) temetkezés. A sírkamra szerkezetét gerendákból állították össze, a kamra oldalfalát pedig a gerendákba illesztett

11. A jászalsószentgyörgyi Borsahalom átvágásának helyszínrajzai (részlet)

12. A pilgramsdorfi/pielgrzymowoi (Észak-Lengyelország) késő római kori kamrasír maradványai LAU 2012. Taf. 28 után

deszkákból alakították ki (12. kép). A másik egy szenzációs új lelet, a 2005-ben Poprádon előkerült 4. század végi – 5. század eleji kamrasír. A Szepességben, a Magas-Tátra lábánál húzódó lelőhelyen a faanyag kifogástalan állapotban maradt fenn. A külső kamra szerkezete négyzetes keresztmetszetűre kialakított, vastag gerendákból állt, amelyeket vízszintesen egymásra helyeztek, és a sarkokon összeeresztettek. A belső sírkamra fedele a római szarkofágokhoz hasonlóan háztető alakú volt. Szerkezete a pilgramsdorfihoz hasonló annyiban, hogy oldalfalait függőlegesen álló deszkalapok alkották, amelyeket a kamra vázát alkotó gerendákba illesztettek (13. kép). A római kori kamrasírok száma ma már viszonylag magas, és egyértelmű, hogy két pontosan ugyanolyan szerkezetű alig akad köztük. Egy-egy példa másolása helyett a rendelkezésünkre álló ásatási megfigyelésekből kell kiindulnunk a Borsa-halmi kamrasír jövőbeli, modern rekonstrukciójának készítése során.

A sírablók által meghagyott leletanyag a kamra alján szétszórva, de inkább a kamra középső és északi részén feküdt. A sasszeges karikák és nagy méretű,

S alakú koporsókapcsok, valamint feltehetően további vasalások is a kamra és a benne elhelyezett koporsó rögzítését szolgálták. A temetkezés egykori tájolása nem állapítható meg. A szétszórt emberi maradványok feltehetően egy egyénhez, egy férfihez tartoztak, amely a régészeti nemmeghatározásnak is megfelel. A halomtestben és a sírban is számos lócsontot figyeltek meg, az állati maradványok értékelése azonban nagyon bizonytalan.

A főhalomban szintén aranszemcsékkel borított kékes szövet maradványait találták. Sajnos a III. halom leleteivel ellentétben ebből mára csak Hild leírása maradt ránk. Hild szerint a „*kék foltok egy ilyen színű és mákszem nagyságú aranszemcsékkel frecskelt szövet festanyagának maradványai*” voltak. „*A szín teljesen megegyezett a II. (sic) halomnál talált és arany paszmántokkal díszített kék szemfedő színével.*” A leírásból kiindulva az aranszemcsék még a III. halom 2 mm-es pitykéinél is apróbbak lehettek, esetleg valóban aranyfestés maradványaiként értékelhetők. Vaday Andrea felvetette, hogy a drapéria a sírkamra oldalának belső díszítésére szolgálhatott, amelyet a sírkamra belső

13. A poprádi (Szlovákia) késő római kori kamrasír PIETA 2009. Abb. 5 után

falába vert nagyobb mennyiségű, különböző formájú szög támaszthat alá. Azonban hasonlóképpen, mint a III. halom esetében, a leletek értelmezhetők halotti lepel, esetleg egyéb kelme maradványaiként is. Nem egyértelmű, hogy miért figyelhették meg mindkét sírban a szövet- és aranymaradványokat csak a sírok egyik sarkában (a III. halomban a délnyugatiban, a főhalomban a délkeletin). A III. halomban ez a terület a csontvázmaradványok koncentrációjával esett egybe, azonban a Borsa-halom kamrájában az emberi maradványok elsórtan heverték, és a rablóakna egy

másik – az északkeleti – sarokra meggyőzően lokalizálható. Azonban mivel a szövetmaradványok a két temetkezésben hasonlóképpen, egy nagyobb területen szétszóródva jelentkeztek, ezért logikusabb hasonló funkciót feltételeznünk nekik, mint eltérőt. A magyarországi anyagban egyedülálló, aranyozással, aranyszövettel vagy arany díszítményekkel – de nem a jól ismert aranyflitterekkel – díszített nagy méretű szövetek, bármilyen funkcióval is rendelkeztek, egyedülállóak a magyarországi szarmaták anyagában, és a két temetkezés közti szoros kapcsolatokra is figyelmeztetnek.

14. Jászsószentgyörgy, Borsa-halom, arany szíjvég
Fotó: Kardos Judit

15. Jászsószentgyörgy, Borsa-halom, arany szíjvég hátoldala
Fotó: Kardos Judit

A főhalom aljáról különböző övszerelések: csatok, övveretek és szíjvégek kerültek elő, amelyek több garnitúrához tartozhattak. Jellegzetesek köztük az ún. csöves aljú szíjvégek. Ezek a szíjvégtípusok már a 3. század elejétől feltűnnek, de elterjedésük elsősorban a 4–5. századra jellemző. Alföldi területről hasonló szíjvégeket Madarásról, Alattyánról és Hortobágy-Poroshátról (III. halomcsoport), valamint a 3. századból Tiszalökről ismerünk. A típusnak Nagy Margit számos változatát különítette el, közülük az egyik csak az alföldi leletekre jellemző (Hortobágy, Alattyán). A csöves szíjvégek használata egyedül ezekben a késő római kori sírokban figyelhető meg, míg későbbi leletegyüttesekben az Alföldön nem jelentkeznek.

Míg Madarast egyértelműen az alföldi származáshoz kötjük, mindhárom másik lelőhely esetében felmerült más tárgytípusok alapján, hogy nem a Kárpát-medencei származáshoz, hanem hunokhoz, gepidákhoz, vandálokhoz, roxolánokhoz vagy egyéb germán népcsoportokhoz tartozhatnak. Mindhárom lelőhely esetében úgy érdemes fogalmaznunk, hogy a legerősebb szálakkal az alföldi származata anyagi kultúrához kötődnek, különleges vonásaik pedig a császárkori germán vagy a hun kori elit felé mutatnak, amely egyaránt utalhat kiemelt társadalmi státuszra, diplomáciai kapcsolatokra és biológiai rokonságra is.

Az övszerelések közül legkülönlegesebb egy tömör arany szíjvég (14–15. kép). A szíjvég tokos kialakítású, hátlapjához egy rövidebb aranylemezt rögzítettek. Felerősítését szegeccseléssel oldották meg. Három egy sorban húzódó aranyszegecse másodlagos rögzítést

alkothat az alapján, hogy mellettük három kisebb szegecslyuk húzódik. A szíjvég poncolt díszítésű. A keret mentén, a belső félköríven és a belső motívumok esetében is előkarcolás nyomai kísérik a díszítést. A geometrikus poncolt minták mellett növényi ornamentika fut a szíjvég külső ívén. A szíjvégnak egyetlen közeli párhuzama létezik az Alföldön: egy zagvarékaszi sír ezüst szíjvége hasonló rögzítési móddal készült, és díszítése is párhuzamba állítható a jászsószentgyörgyivel, de formailag teljesen más megoldás. Ezek a szíjvégek egy poncolt díszeket használó, római kor végi és hun kori díszítőművességhez köthetőek, amelyekre a geometrikus minták vagy a geometrikus és növényi ornamentek együttes használata jellemző. Ezek a tárgyak jellemzően ezüsből készültek, aranytárgyakon a díszítőstílust nagyon ritkán használták (például a sáromberki hun kori arany cikádafibulán).

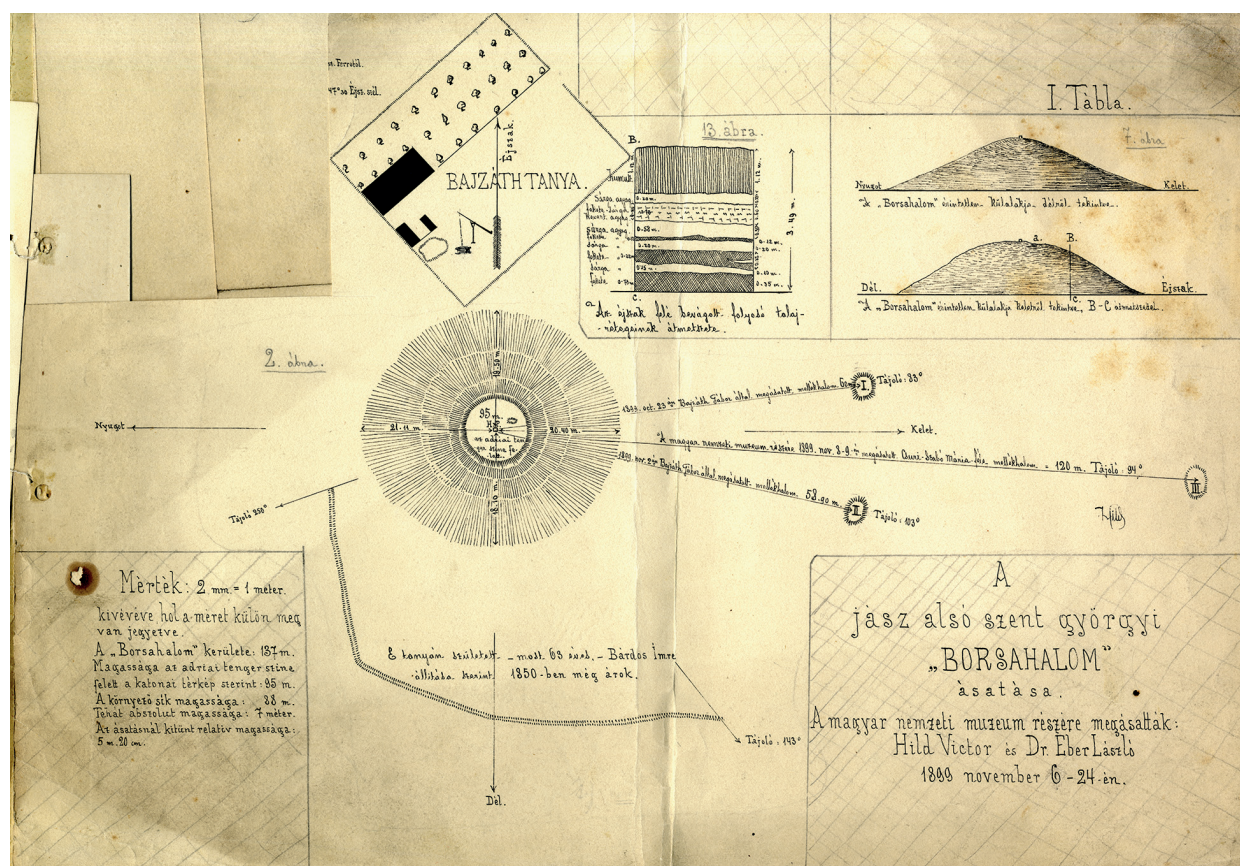
A főhalom sírkamrájának egyik sarkában különböző alakú és színű üvegberakásokat találtak, amelyekről már Hild Viktor felvetette, hogy egy, az Eskü térihez hasonló késő római sisakot díszíthettek. Sajnos ezek a leletek ma már nem találhatók meg az MNM származata gyűjteményében. Fegyverleletet a sírban nem tudtak azonosítani, bár egy hosszú vastárgyról felmerült, hogy kardél lehetett. Az MNM régészeti gyűjteményébe a sír anyagából rengeteg kisebb-nagyobb vastárgy került be, amelyek döntő többségéről ma csak a leltárkönyvi információk állnak rendelkezésünkre. Összességében, a Borsa-halom egykori gazdagságába a fennmaradt leletek valószínűleg csak csekély betekintést engednek meg.

A LELŐHELY ÉS A KÖRNYEZŐ TÁJ

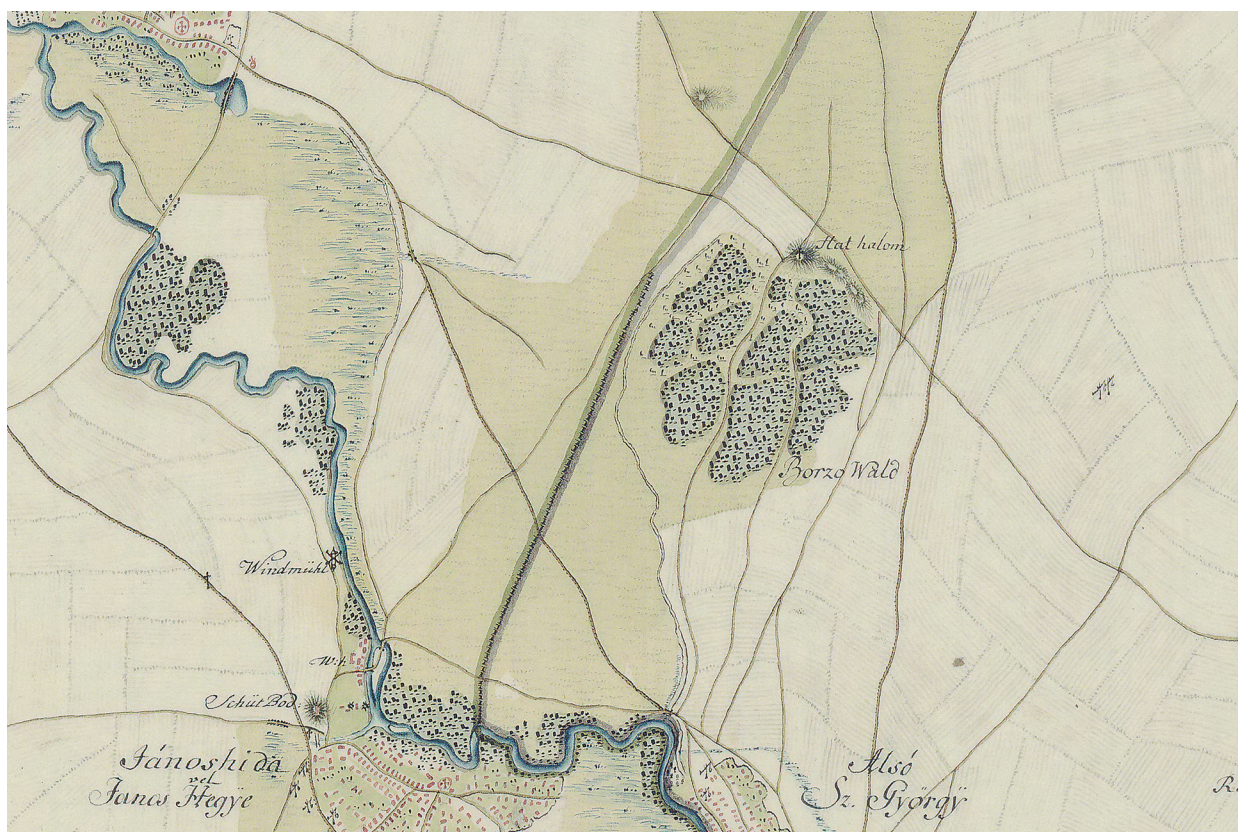
A jánoshidai és a jászalsószentgyörgyi határban a Zagyva két oldalán eltérő tájformákat találunk. A nyugati oldalon az Ős-Zagyva meanderei széles területen kanyarognak a határban, és egy részük gyakran ma is vízjárta terület. Az erek labirintusszerű hálózata közt számos kisebb, megtelepedésre alkalmas sziget, földnyelv képződött. A jellemző talajképző kőzet a folyóvízi aleurit, a kiemelkedőbb térszíneken az infúziós lösz és a lösz, kisebb agyagfoltokkal tarkítva.

A Zagyva keleti partja az alattyáni és az alsószentgyörgyi határban sík, korábban gyakran pangó vizekkel borított ártéri terület. Alattyán és Jánoshida közt a Zagyva bal partján keskeny földnyelv nyúlik délnek, amelyen ma a két település között a 32. sz. főút halad, és amelyen például az alattyán-tuláti szarmata és avar kori lelőhely létrejött. Ettől keletre, a mély fekvésű vidéken nagy kiterjedésű ártéri erdő húzódott a 19. századig, amely a halomsírok területét is lefedte.

Régi, kéziratos térképeken látható, hogy a Jászalsószentgyörgy és Alattyán közti kiterjedt ártéri erdőség a „Borsa” nevet viselte. Ennek utolsó maradványa a Borsa-erdő mai területe: ez az erdőfolt a mai Jászalsószentgyörgytől közvetlen északra húzódik. Kiterjedése a 19. század közepe, a második katonai felmérés elkészülte óta lényegében változatlan. Hogy a halomsírok területén a környékbeliek emlékezte szerint sűrű erdő húzódott még a 19. század elején, azt Hild Viktor is említi az ásátások leírásánál. A Borsa-dűlő laposa tehát szinte teljesen sík, és az ártéri területek felé nyitott térszín, amely mély fekvése miatt mezőgazdasági művelésre nem mindig volt alkalmas. A római kori kamrasírok jó megtartása is valószínűleg annak köszönhető, hogy a temető viszonylag mélyen fekvő, gyakran vízjárta területek közelében jött létre.

16. Jászalsószentgyörgy, Borsa-halmi temető. A halmok összesítő térképe, kiegészítve a Borsa-halom oldalnézetével és a halom átvágásának rétegsorával

17. A jászalsószentgyörgyi Borsa-erdő és a halomsíros temető elhelyezkedése az első katonai felmérésen (1763–1787)

A halmoktól északnyugatra egy csatona húzódik, amelynek mai elnevezése Jánosidai határárok. A létesítmény ugyanakkor nem modern, hiszen nyomvonalára már egy 18. század végi kéziratos térképen is szerepel, „Borsa töltései” megnevezéssel. Szintén Hild Viktornak köszönhetjük azt a forrásadatot, amely rávilágít arra, hogy a Borsa-halom nevét legalább 400 éve viseli. Egy 1613/7-re keltezett végrendelet szerint: „az mely berket hívják Borsának, az Berek mellett vagyon Egy Nagj halom, az Alattiány út szélén, az melliet hinak Borszahalomnak...” A végrendeletben említett, a halmok mellett elvezető alattyáni út látható az első katonai felmérés térképszelvényén, és valószínűleg az idézett 18. századi Bedekovich-féle térképen is; majd a 19. századi parcellázás során tűnhetett el. Hild az egykori, általa feltételezett „Borsa vezér” nyomait kereste, de nem találta meg történeti forrásainkban. A névadás háttere ismeretlen kell, hogy maradjon. Annyi azonban biztosan állítható, hogy a „Borsa” legalább 17. századi, de minden bizonnyal még régebbi megnevezés, és úgy tűnik, hogy a halomsírok elnevezése elválaszthatatlan a tágabb határrész, a környező táj régi elnevezésétől.

A helyszín a határban az 1899-es összesítő térkép ismeretében sem helyezhető el egykönnyen (16. kép). Azonosítása Hild Viktor leírása alapján, az archív térképek, légifotók és műholdfelvételek segítségével volt elvégezhető. Az első katonai felmérés vonatkozó szelvényén a helyszínen „Hat halom” elnevezés olvasható (17. kép), amely összevág azokkal a 19. századi adatokkal, amelyek 6–7 sírhalomról tudósítanak. A három kisebb feltárt halom a főhalomtól keleti irányban található. A Borsa-halomtól nyugati és északnyugati irányban álló kisebb halmok közül kettőt elszántottak, a harmadikra pedig állítólag a Bajzáth-tanya épült. A GoogleEarth némely, szerencsés időpontban készült felvételein egyértelműen látható a temető, amelynek sírhalmait ugyan elszántották, de nyomaik ma is kivehetők a növekvő gabonában. Hild és Éber felmérése alapján az egykoron megásott sírok is egyértelműen azonosíthatóak, egymástól való távolságuk egyezik a 19. századi adatokkal. Archív légifotók alapján úgy tűnik, hogy a területen a régi feljegyzésekben feltételezettnél jóval nagyobb temető húzódik, de ez a kérdés még további kutatást igényel.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jászalsószentgyörgyi halmok a késő szarmata – hun korra, a 4. század végére – 5. század elejére keltezhetők, azaz Attila idejétől csak néhány generáció, a „legrosszabb” esetben fél évszázad választja el őket. Ezt a keltezést többek között a Borsa-halom poncolt díszű arany szíjvége, a 2. és 3. halom szegecselt díszű pajzsdudora, vagy a III. halom Högom-típusú üveg pohara támasztja alá. Hogy támadófegyver (kard, lándzsa) tartozott-e a sírleletekhez, sajnos bizonytalan, bár a korszakban nem lenne szokatlan. Kard jelenléte a II. és a Borsa-halom esetében is felmerült.

A temetőben nyugvók etnikummeghatározását a szarmata koros kutatás bizonytalanának tartja. Ezért érdemes kiemelni néhány olyan elemet, amelyek segítségével a temetkezések kulturális kontextusára fény vetethető. A sírfoltok/sírgödrök feljegyzett méretei hatalmasak (19–23 m²), ugyanakkor a Borsa-halmi sírkamra mérete (10 m²) már megfelel az alföldi magasabb társadalmi helyzetű temetkezésekről alkotott képünknek. Főként az I–II. halmok esetében feltehető, hogy a megfigyelések nem fedték a valóságot, de a III. és a Borsa-halom esetében nincs okunk kételkedni abban, hogy a gerendakamrák kivételesen nagy sírgödröket igényeltek. Egyedül a III. halom esetében állapítható meg a rablás ellenére a temetkezés(ek) tájolása, amely valószínűleg dél–északi volt, és ezzel az általános alföldi, római kori képbe illeszkedik. A II. és a Borsa-halom dél–északi tájolású sírgödre hasonló orientációt sejtet. Az I. és III. halomban megfigyelt többes temetkezések közül a III. halom kettős sírja könnyedén beilleszthető a szarmata temetőkhöz olykor jelentkező kettős temetkezések közé. Az I. halomról ránk maradt információk egyik korabeli régészeti kultúrára sem jellemzőek.

A leletanyagból az alföldi szarmata anyaghoz leg erősebben a temetkezési szokásokkal összekapcsolható tárgyak kötik a sírokat: az S-alakú kapcsok (III., Borsa-halom) és sasszeges karikák használata (II–III., Borsa-halom), valamint a III. halomban talált 2. századi éremmelléklet, amely a környező kultúrákra alig jellemző. A csöves aljú szíjvégek, az övszerelékek egy része, vagy a pajzsmelléklet-adási szokás és a bronzkandeláber feltűnése is a késő római kori alföldi temetők heterogén kulturális képébe illeszkedik. Érdemes megjegyeznünk, hogy a főhalom kivételével minden halomsírban fordultak elő üvegedények. Ez az arány igen szokatlan a szarmata kori temetőinkben, de – csakúgy,

mint a többi egyedi jellegzetesség – nem köti egyértelműen semmilyen más kulturális közegehez a temetőt.

Figyelemre méltó, hogy a kivételes leletek jelentős része a III. mellékhalomból került elő. A Borsa-halmi temető jelen adataink szerint nem egy kivételes gazdagságú főhalom köré rendeződő „átlagos” temetkezésekből állt: a temető gazdagsága kiterjedt a kisebb méretű, a 19. században már alig látható halmokra is. Nem állítható bizonyossággal, hogy a jelenleg ismert négy halom centrális szerkezetű lenne, azaz hogy a halmok egy központi, „alapító” síremlék köré rendeződtek volna. Másrészt amennyiben a késő szarmata – hun kori Borsa-halmot a temető alapító sírjának értékeljük, amelyhez a többiek igazodtak, ezzel azt is feltételezzük, hogy a legalább hat-hét halomból álló temető élete hosszabban benyúlt az 5. századba. A rendelkezésre álló adatok alapján a leggazdagabb két halom (a Borsa-halom és a III. halom) között kronológiai különbséget nem tudunk tenni, de teljes egykorúságuk szinte valószínűtlen. Mindez feltehetően azt is jelenti, hogy a temetőbe hosszabb ideig – több generáción keresztül? – temetkezett egy olyan közösség, amely a hun kor során magas társadalmi helyzetet élvezett, és elsősorban keleti irányba messzire nyúló kapcsolatokkal rendelkezett.

Hild Viktor tevékenysége a térségben egyedülálló jelentőségű. Az általa beletárolt régészeti anyag ma is a szolnoki Damjanich János Múzeum alapvető forrásanyagát képezi, gondosan vezetett naplójának fennmaradt füzeteivel együtt. Numizmatikai gyűjteményét szintén Szolnok városára hagyta, amelynek tekintélyes római kori éremanyagát önálló monográfiában dolgozták fel. Életműve régészeti szempontból országos szinten talán kevésbé ismert, történészi és főként levéltárosi tevékenységét pedig számos jogos kritika érte az idők során. Ahogyan Bagi Gábor fogalmazott: „Sokrétű tevékenységével azonban a polgári fejlődés és a kulturális igények egy olyan szerves rendszerét dolgozta ki, s alapozta meg a megyében, amelyre e tájon korábban még nem volt példa, s amelynek minden részeleme napjainkra sem valósult meg meg. Hild tevékenysége programadó volt, amit előbb-utóbb mindenkinek el kellett ismerni. Így válhatott személye, tevékenysége hosszabb távon jelképpé, olykor már-már „mitikus” színezetű mércévé, etalonná, melyet a helytörténetben sokszor túl, az országos történetírásban pedig alá szoktak becsülni.”

A Borsa-halmi temető feltárására gondolhatnánk úgy is, hogy egy azon lelőhelyeink közül, amelyeket a 19. században – Hild fentebb idézett szavaival élve – inkább a tudomány kárára és veszélyére tártak fel. A naplóból azonban egyértelmű, hogy még ezt sem vethetjük a szemére ebben az esetben: hiszen ha nem ő, akkor a földtulajdonosok ásták volna fel a halomsírokat, bármilyen nemű dokumentáció igénye nélkül. Hild Viktornak és Éber Lászlónak a lelőhely megmentését

köszönhetjük. Az általuk megőrzött gazdag, változatos minőségű információhalmaz és az 1899 fagyos novemberében napvilágra került leletanyag máig fejtorést okoz a kutatásnak. Az egyedülálló leletanyagot, amelyet jelen tanulmány teljes körűen elemezni nem tudott, időről időre újra kell értékelnünk. Másik feladatunk a lelőhely modern, 21. századi kutatása, amely csak napjainkban, a 19. századi feltárási anyag revíziója, és a lelőhely újraazonosítása után kezdődhet meg.

AJÁNLOTT IRODALOM

- BAGI Gábor: Hild Viktor, a történész-levéltáros. In: KAPOSVÁRI Gyöngyi – PATÓ Mária (szerk.): *Hild Viktor 1855–1929 – Egy tudós portréja*. Időszaki kiállítás a Damjanich János Múzeumban 1998. május 29. – 1998. június 21. Szolnoki arcképcsarnok I. Szolnok, 1998. 22–27.
- BÓNA István: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993.
- GAVRITUKHIN, Igor: Cut Glass Beakers within the Context of Studies in the Connections between the South of Eastern Europe and Scandinavia in the Late Period of Roman Influence and the Great Migration Periods. In: KHRAPUNOV, Igor – STYLEGAR, Frans-Arne (eds): *Inter Ambo Maria. Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*. Collected papers. Kristiansand–Simferopol, 2011. 39–69.
- HILD Viktor: A jász-alsó-szent-györgyi sír. *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901) 120–138.
- STANCZIK Ilona (összeállította): *Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 25–26. Szolnok, 1975.
- ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR Valéria: „...aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza–Szeged, 2018.
- KOROM Anita: Korai szarmata női sír Dunakeszi határából. In: KOROM Anita (főszerk.): *Relationes rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Budapest, 2018. 175–202.
- KOVÁCS, Péter: Römische Inschriften aus dem sarmatischen Barbaricum in Ungarn. Ein Vorstudium zu römische Inschriften Ungarns 9. In: NÉMETH, György – FORISEK Péter (red.): *Epigraphica I. Studies on Epigraphy*. Hungarian Polis Studies 6. Debrecen, 2000. 57–76.
- KŐHEGYI Mihály – VÖRÖS Gabriella: *Madaras–Halmok. Kr.u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák – Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged, 2011.
- KULCSÁR Valéria: *A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód, 1998.
- LAU, Nina: *Pilgramsdorf/Pielgrzymowo: ein Fundplatz der römischen Kaiserzeit in Nordmasowien; eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand*. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 11. Neumünster, 2012.
- MASEK Zsófia: Újabb adatok a vasküti szarmata halomsírok leletanyagának értékeléséhez. *Folia Archaeologica* 55 (2011–2013) 53–70.
- MÉRI István: Hunkori leletek Tiszaölk–Rázompusztáról. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2000) 109–121.
- NAGY Margit: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati szélén. *Budapest Régiségei* 38 (2004) 231–315.
- NAGY Margit: Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákosszaba–Péceli út mellett és a Madaras–Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz. In: ANDERS Alexandra – BALOGH Csilla – TÜRK Attila (szerk.): *Avarok pusztái – Avarum Solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6 – MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Budapest, 2014. 115–160.
- PARÁDI Nándor: A jászberényi-tetemenházi ásatás. *Folia Archaeologica* 42 (1991) 197–218.
- PÁRDUCZ Mihály: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III*. Archaeologia Hungarica XXX. Budapest, 1950.
- PIETA, Karol: Das germanische Fürstengrab aus Poprad-Matejovce. In: FREEDEN, Uta von – FRIESINGER, Herwig – WAMERS, Egon (Hrsg.): *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa*. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 12. Bonn, 2009. 107–122.
- H. VADAY Andrea: *Szolnok megyei éremtani adatok Hild Viktor jegyzeteiből*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 27. Szolnok, 1975.
- H. VADAY, Andrea: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest, 1989.
- VADAY Andrea: Forrásadat értelmezés egy régi lelet rekonstrukciójához. In: L. NAGY Márta – L. SZŐLLŐSI Katalin (szerk.): *„Vadrózsból tündérsípót csináltam” – Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. A Jósa András Múzeum Kiadványai 73. Nyíregyháza, 2018. 241–256.
- VÖRÖS Gabriella: A vasküti szarmata halmok leletei (Adatok a szarmata koporsók és gerenda-kamrák köréhez). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 157–176.